

تحلیل تحول ساختاری جهاد سازندگی و نقش آن در ارتقاء توان عملیاتی نیروهای مسلح در دفاع مقدس (۱۳۵۹-۱۳۶۷)

حسین علی حقی^۱، شیوا جلال پور^۲، علیرضا شیخ محمدی^۳، فریدون اکبرزاده^۴

چکیده:

جهاد سازندگی در دوران جنگ عراق و ایران (۱۳۵۹-۱۳۶۷) دستخوش تحول ساختار سازمانی عمیقی شد. با شروع حمله نظامی کشور عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ به جمهوری اسلامی ایران، درکنار نیروهای نظامی نهادهای غیر نظامی به منظور کمک به نیروهای مسلح وارد جنگ شدند از جمله سازمان جهاد سازندگی (که با هدف عمران روستاها تشکیل شده بود) وارد عرصه جنگ شد و با تحول سازمانی خود و تقویت نهادمندی، با تعریف کارکردهای جدید، نقش آفرینی کرد. هدف این پژوهش پاسخی علمی به این سوال که تحول ساختار جهاد سازندگی چه نقشی در توان افزایشی نیروهای مسلح در جنگ مذکور داشته است؟ می باشد. با استفاده از چارچوب نظری ترکیبی (فرصت سیاسی، بسیج منابع و نهادمندی هانتینگتون) فرضیه این پژوهش بر آنست که تحول سازمانی و نهادمندی جهادسازندگی در دوران جنگ از طریق ارتقای سطح نهادمندی به ارتقای کارآمدی نیروهای مسلح در جنگ منجر شد. این پژوهش با رویکرد کیفی و روش توصیفی - تاریخی و بهره گیری از منابع کتابخانه ای و مصاحبه های خبرگی به ارزیابی تحول ساختاری جهادسازندگی و تاثیر آن بر عملکرد نیروهای مسلح بررسی می کند. یافته ها نشان میدهند که بحران جنگ به مثابه فرصت سیاسی عمل کرد و جهاد سازندگی کارکردهای خود از عمران روستا به مهندسی رزمی تغییر داد. ازمنظر بسیج منابع این نهاد با پذیرش دانشجویان انقلابی و مهندسين و سپس با جذب نیروهای داوطلب مردمی و توزیع غیر متمرکز امکانات و همچنین با تقویت شاخص های نهادمندی (انطباق پذیری، پیچیدگی، انسجام و استقلال) ضمن حفظ انسجام درونی و استقلال عملیاتی و توسعه رزم متناسب با نیازهای جنگ (جذب کمکهای مردمی، احداث راه، پل، خاکریز، استحکامات، بیمارستان و تولید تجهیزات نظامی در توان افزایشی نیروهای مسلح در جنگ تاثیر گزار بود.

واژگان اصلی: جهاد سازندگی، دفاع مقدس، نیروهای مسلح، نهادمندی هانتینگتون، تحول سازمانی.

۱. دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.

۲. عضو هیئت علمی گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران. (نویسنده مسئول)

shivajalalpour2016@iau.ac.ir

۳. عضو هیئت علمی گروه علوم سیاسی، واحد ایلام، دانشگاه پیام نور، ایلام، ایران.

۴. عضو هیئت علمی گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.

مقدمه

جنگ تحمیلی به عنوان طولانی‌ترین جنگ تمام عیار در خاورمیانه، آزمون مهمی برای ساختار دفاعی نهادی جمهوری اسلامی ایران بود. این جنگ فرصتی پدید آورد تا نقش و اهمیت نهادهای غیردولتی و انقلابی همچون جهاد سازندگی در حمایت از نیروهای مسلح آشکار گردد. جهاد سازندگی که در ابتدا با مأموریت محرومیت‌زدایی و اشتغال پایدار روستایی شکل گرفته بود، با رویکرد سطح نهادمندی (پیچیدگی نهادی، ساختار نهادی، انعطاف و انطباق‌پذیری) با شرایط محیطی جدید توانست خا‌های مهندسی رزمی جنگ را پر کند و بدین ترتیب سطح کارآمدی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران را ارتقا بخشد. بررسی این تجربه تاریخی می‌تواند در فهم بهتر راهبردهای موفق بسیج منابع انسانی و فنی در موقعیت‌های بحرانی آینده کمک کند.

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش توصیفی تحلیلی و با ابزار فیش برداری از اسناد کتابخانه‌ای و رجوع به آرشیو مراکز نگهداری اسناد تاریخی مرتبط با جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق با ایران، گزارشهای رسمی جهادکشاوری حول محور جامعه آماری فعالیت‌های جهادگران مهندسی رزمی جهادسازندگی استانهای کشور، مصاحبه فرماندهان و مسئولین عالی کشوری انجام گرفته است. هدف از این پژوهش ضمن تبیین ابعاد تحول سازمانی جهادسازندگی و نقش آن در ارتقای کارآمدی نیروهای مسلح و استخراج درس آموخته‌های مدیریتی و نهادی فرهنگ و مدیریت جهادی برای موقعیتهای مشابه آینده می‌باشد، و پاسخی علمی به این سوال که رویکرد نهادی تحول سازمانی جهادسازندگی چه تاثیری بر ارتقای سطح کارآمدی نیروهای مسلح در دفاع مقدس داشته است؟. با تاکید بر چارچوب نظری، فرضیه این پژوهش بر آن است که تحول ساختار سازمانی جهادسازندگی و نهادمندی آن از طریق توانایی بسیج منابع و بهره‌گیری از فرصتهای سیاسی پس از انقلاب اسلامی موجب ارتقاء کارآمدی نیروهای مسلح در جنگ تحمیلی عراق بر ایران (۱۳۵۹-۱۳۶۷) شده است، بررسی نماید.

ادبیات و پیشینه پژوهش

پیشینه

محمودزاده (۱۴۰۱) در کتابی به عنوان خاکریزهای خط مقدم به بررسی نقش اساسی جهاد سازندگی در محورهای عملیاتی با دشمن، مهندسی رزمی جهاد و تحول ساختاری پرداخته است.

شهریاری (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان جهاد سازندگی از تأسیس تا ادغام بر روند شکل‌گیری، عملکرد، تحول و نتیجه ادغام جهاد سازندگی با استفاده از تحلیل تاریخی و اسنادی پرداخته‌است.

قایدعلی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان سیر تطور مدیریت جهادی در نهادهای انقلاب اسلامی به تحلیلی پیرامون معنای مدیریت جهادی و تحول جهاد سازندگی در طول انقلاب و در دفاع مقدس پرداخته‌است.

مشایخی و همکاران (۱۳۹۸) در کتابی به عنوان تجربه‌های کار جمعی در جهاد سازندگی به رسم و آداب کار در جهاد سازندگی از ابتدای شکل‌گیری تا پایان پرداخته‌اند. نویسندگان به نحوه شکل‌گیری جهاد و همچنین وقوع جنگ تحمیلی و احساس مسئولیت جهادگران و حضور آن‌ها ابتدا به صورت جزیره‌ای و بعد هم در قالب تشکیلات پشتیبانی جنگ در جبهه‌ها هدفمند حضور داشته‌اند.

نادعلی (۱۳۹۷) در کتابی با عنوان هشت بهشت، آموزه‌های کاربردی دفاع مقدس به الگوی سبک زندگی جهادی با الگوی مدیریت جهادی به عنوان مدیریت برتر و مؤلفه‌های مؤثر در تقویت قدرت و مدیریت جهادی پرداخته‌است.

اریک سندرلاب (۱۳۹۶) در کتابی به عنوان تاریخچه سازمانی جهاد سازندگی ایران (۱۳۹۰-۱۳۵۸) از جهاد سازندگی به عنوان یک جنبش اجتماعی نام برده که در تثبیت انقلاب اسلامی نقش بسزایی ایفا نموده است. نویسنده از نگاه فرصت‌های سیاسی و بسیج منابع، جهاد سازندگی را تحلیل نموده است و در مسیر پژوهش به حضور نیروهای جهاد در جنگ عراق علیه ایران اشاره شده‌است.

رویکرد کلی پژوهش‌های پیشین

رویکرد غالب: تاریخی و روایی (با تکیه بر تاریخ شفاهی).

پرسش اصلی: جهادسازندگی چه نقشی در جبهه‌ها داشت و چه کارهایی انجام داد؟

چارچوب نظری: ندارند (توصیف صرف رویدادها)

لایه تحلیل: عملیات میدانی و مهندسی رزمی، اقدامات پشتیبانی، خاطرات رزمندگان و

فرماندهان

خروجی اصلی: مستند سازی واقعیات‌ها، ثبت خاطرات، ترویج فرهنگ ایثار و جهاد.

رویکرد کلی و نوآوری این پژوهش

رویکرد غالب: تحلیل نظری و تبیینی (بر اساس نظریه نهادمندی هانتینگتون)
 پرسش اصلی: رویکرد تحول نهادمندی (ساختار، رویه‌ها و کارکرد) سازمانی جهادسازندگی چه تأثیری بر ارتقای کارآمدی نیروهای مسلح در دفاع مقدس داشت؟
 چارچوب نظری: نظریه ترکیبی با تلفیق سه نظریه (فرصت سیاسی، بسیج منابع و نظریه نهادمندی ساموئل هانتینگتون با شاخص‌های (انطباق‌پذیری، پیچیدگی، انسجام و استقلال)).
 خروجی اصلی: ارائه الگویی تبیینی برای تحلیل نقش نهادهای انقلابی و کاربری نظریه برای درک عمیق از پدیده‌های تاریخی
 مزیت‌ها: ارتقای بحث از توصیف صرف به تحلیل علی و نشان می‌دهد که موفقیت جهادسازندگی نه فقط محصول ایمان و غیرت فردی جهادگران بلکه نتیجه فرآیند تحول ساختارنهادمندی جهادسازندگی به عنوان متغیر (مستقل) اثرگذار بر عملکرد نیروهای مسلح (متغیر وابسته) درجنگ بوده است.

چارچوب نظری

در این پژوهش از نظریه ترکیبی با تلفیق سه نظریه (فرصت سیاسی، بسیج منابع، نهادمندی سازمانی) یک چارچوب تحلیلی ترکیبی برای فهم نقش جهاد سازندگی ارائه می‌دهد.

-نظریه فرصت سیاسی

این نظریه ریشه در جامعه‌شناسی جنبشهای اجتماعی دارد، بویژه آثار (سیدنی تارو، چارلز تیلی و راک مک‌آدام) استدلال می‌کند که موفقیت یا شکست یک کنشگر جمعی مانند یک (نهاد یا جنبش) نه فقط به منابع داخلی آن، بلکه به تغییرات ساختاری در محیط سیاسی بستگی دارد. فرصت‌های سیاسی عبارتند از گشایشهایی در نظام سیاسی مانند (اختلاف میان نخبگان، کاهش سرکوب یا بحرانهای خارجی) که هزینه کنش‌گری را کاهش و احتمال پیروزی را افزایش می‌دهد. چارلز تیلی و داک مک‌آدام معتقدند که جنبش‌ها و نهادها زمانی رشد می‌کنند که بستر سیاسی مناسب، مشروعیت اجتماعی فراهم باشد. (چارلز تیلی، ۱۳۸۵: ۱۹۶).

-نظریه بسیج منابع

این نظریه از مبتکران اصلی آن (جان مک‌کارتی، مایرزالد و چارلز تیلی) در نقد رویکردهای

پیشین که نارضایتی را علت کافی برای کنش جمعی می دانستند، شکل گرفت. فرض اصلی آن وجود نارضایتی همیشگی است، اما کنش جمعی فقط زمانی رخ می دهد که بازیگران توانایی تجمیع و مدیریت منابع داشته باشند. این منابع شامل (مادی، انسانی، مشروعیت و شبکه های اجتماعی) می باشند. کارآمدی یک سازمان تابع بهینه سازی فرآیند جذب، تخصیص و بهره برداری از این منابع است. مک کارتی و زالد تاکید دارند که موفقیت نهادها در شرایط بحرانی وابسته به توانایی آنها در بسیج منابع انسانی، مالی، فرهنگی، فنی و دانشی با کمترین دیوانسالاری است. (داک مک آدام، ۱۹۸۲)

-نظریه نهادمندی هانتینگتون

هانتینگتون در کتاب مشهور سامان سیاسی در جوامع در حال تغییر نظریه نهادمندی سیاسی خود را مطرح کرد، یعنی فرآیندی که طی آن سازمانها و رویه ها به صورت ارزشهای پایدار و مستقل در می آیند. ساموئل هانتینگتون تاکید دارد نهادمند به معنای تثبیت و انسجام ساختارها، فرآیندها و هویت سازمانی است. سازمانهایی که نهادمند می شوند توانایی (انطباق پذیری، پیچیدگی، انسجام و استقلال) نهادی و کارآمدی بیشتری دارند. (هانتینگتون، ۱۳۷۱: ۲۳)

این سه نظریه در سطح تئوریک، هریک بر ابعاد متفاوتی از موفقیت سازمانی تاکید دارند: فرصت سیاسی بستر را تعیین، بسیج منابع ابزار را تامین و نهادمندی هانتینگتون میزان پایداری و هماهنگی ساختاری را می سنجد.

تعریف مفاهیم

-**جهاد سازندگی:** جهاد سازندگی یکی از نهادهای انقلابی است که برای خدمت به روستاییان و مناطق محروم در تاریخ ۲۷ خرداد ۱۳۵۸ تأسیس شد. جهاد سازندگی در بخش عمرانی نظیر راهسازی، برق رسانی، تأمین آب آشامیدنی، بخش کشاورزی و دامداری و هم در زمینه آموزشی و فرهنگی توانست خدمات بزرگی به مناطق محروم و توده های مستضعف تقدیم کند (عبدالله زاده، ۱۳۹۳: ۹).

- **نهادمندی:** ارتقای ساختار سازمانی از یک نهاد مردمی به یک بازیگر رسمی و تأثیرگذار در عرصه های اجتماعی است. از نظر هانتینگتون سطح نهادمندی هر نظام سیاسی را می توان با تطبیق پذیری، پیچیدگی، استقلال و انسجام نهادها و شیوه های آن نظام تعیین کرد (هانتینگتون، ۱۳۷۱: ۲۴).

-دفاع مقدس: جنگ رسمی میان ایران و عراق با تهاجم گسترده نیروی هوایی ارتش عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ آغاز شد و سپس نیروی زمینی ارتش عراق از شمال قصر شیرین تا خرمشهر تجاوز خود را آغاز کرد. دفاع مقدس عنوانی است که بر هشت سال مجاهدت، فداکاری و مقاومت مردم و نیروهای مسلح جمهوری اسلامی در برابر تجاوز رژیم بعثی عراق که با بهانه‌های واهی صورت گرفته بود (بازشناسی جنبه‌های تجاوز و دفاع، ۱۳۳۸: ۷۴).

-نیروهای مسلح: نیروهای مسلح در اینجا ارتش جمهوری اسلامی ایران و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی می‌باشد که بنابر اصول ۱۴۳ تا ۱۵۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی به ویژه اصل ۱۴۳ مربوط به ارتش و اصل ۱۵۰ مربوط به تشکیل سپاه پاسداران به عنوان نیروهای رسمی مسلح که حفظ و حراست از تمامیت ارضی و حفظ و حراست از انقلاب اسلامی بر عهده آنها گذاشته شده است.

-بسیج منابع: همکاری افراد و گروه‌ها با یکدیگر در تعقیب منافع مشترک با کمترین دیوانسالاری (فراتی، ۱۳۷۹: ۵۱).

-فرصت سیاسی: گزینه‌هایی برای اقدام جمعی، همراه با شانس‌ها و مخاطرات ملحق به خود هستند که وجود و شدت آن‌ها به عوامل خارج از گروه بسیج‌کننده بستگی دارد (دادگستر، ۱۴۰۴).

-تحول سازمانی: دگرگونی ساختاری، فرآیندی و فرهنگی که منجر به تغییر نقش یک نهاد در محیط خود می‌شود.

-مهندسی رزمی جنگ: پشتیبانی مهندسی رزمی جنگ جهاد یکی از ارکان مهم دفاع مقدس بود که نقش حیاتی در تأمین نیازهای مهندسی و تدارکاتی و تحقیقاتی جبهه‌های جنگ ایفا کرد. این بخش از جهاد سازندگی، مسئولیت‌هایی مانند احداث جاده‌ها، پل‌ها، خاکریزها، سنگرها و طرح‌های تحقیقاتی و استحکامات دفاعی را بر عهده داشت (کاوشی، ۱۳۸۵: ۲۵).

بررسی شکل‌گیری جهاد سازندگی در بستر چارچوب نظری پژوهش

شکل‌گیری جهاد سازندگی در بستر سیاسی انقلاب اسلامی (فرصت سیاسی)

قبل از فرمان امام خمینی (ره) برای تشکیل جهاد سازندگی، جو عمومی برای آباد کردن کشور، کمک به مستضعفان و احساس ادای دین به شهدای انقلاب در بین مردم وجود داشت؛ به خصوص اینکه دانشجویان متعهد مقدماتی را در استان‌ها برای به ثمر نشستن این موضوع فراهم کردند. در خاطرات مهندس علیرضا افشار آمده است شعار ما در انقلاب حمایت از محرومین و

مستضعفین بود؛ اما پس از پیروزی انقلاب و دست گرفتن حکومت، بسنده کردن به شعار بی معنا بود و حال می‌بایست برای تحقق آن آرمان‌ها برنامه‌ریزی و تلاش شود. در همان اولین ماه پیروزی انقلاب، نمایندگان انجمن‌های اسلامی دانشگاه‌های علم و صنعت، صنعتی امیرکبیر (پلی تکنیک)، شهید بهشتی (ملی)، صنعتی شریف (صنعتی آریامهر) و تهران دور هم جمع شدیم و در مورد مسائل عمومی کشور بحث‌هایی را مطرح کردیم. در نتیجه‌ی این بحث‌ها بر موضوع محرومیت‌زدایی با حضور در مناطق روستایی، متفق‌القول شدیم و لذا اولین جرقه‌های تشکیلاتی جهاد سازندگی در این جلسات رقم خورد (زنده باد جهاد، ۱۳۹۷: ۲۰).

این دانشجویان با شهید بهشتی صحبت کرده بودند و امام (ره) هم به ایشان اعلام کرده بود که شما مقدمات کار را فراهم کنید من فرمان آغاز را صادر می‌کنم. این‌ها هم (دانشجویان) که بیشتر از دانشگاه‌های تهران و از بچه دانشگاهی‌های مسلمان و انقلابی بودند، بین خودشان تقسیم کار نمودند. یک نفر به سیستان و بلوچستان، یک نفر به خوزستان و یک نفر به اصفهان و بدین ترتیب نمایندگانی را به تمام استان‌ها اعزام تا در آنجا ساختمان‌هایی را با هماهنگی مسئولین عالی استان‌ها تهیه و مقدمات کار را فراهم نمایند و به محض صدور فرمان امام (ره) فعالیت جهاد سازندگی را آغاز نمایند. فرمان امام (ره) برای تشکیل جهاد سازندگی در تاریخ ۲۷ خرداد ۱۳۵۸ صادر شد. بعد از پیروزی انقلاب در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ دانشگاه‌ها دایر بود ولی جو غالب اساتید مخالف مسائل اسلامی بودند. علاوه بر آن کمونیست‌ها و مارکسیست‌ها هم در دانشگاه‌ها خیلی فعال بودند. همچنین دیدگاه‌های ضد روحانیت اسلامی و انواع اسلام با قرائت‌های عجیب و غریب در دانشگاه‌ها مطرح می‌شد. این افراد معمولاً جو دانشگاه را به‌هم‌ریخته بودند و دائم با هم درگیر می‌شدند. اوضاع بسیار نامناسبی بود و بعد از آن دعوای، دانشگاه‌ها تعطیل شد. در این تعطیلی دانشگاه‌ها، دانشجویان و افرادی که انگیزه خدمت داشتند به جهاد سازندگی رفتند و عملاً جهاد سازندگی با حضور دانشجویان تشکیل شد (ایروانی، ۱۳۷۷: ۱۹۰). جهاد سازندگی عامل هنجارساز دانشگاهیان در ایام تعطیلی دانشگاه‌ها و باعث تحکیم انقلاب اسلامی در مناطق دورافتاده و صعب‌العبور که دسترسی به آنها دشوار بود، شد. جنگ تحمیلی یک شک بیرونی بود که ساختار سیاسی و نظامی ایران را با چالش‌های بی‌سابقه‌ای مواجه کرد. این وضعیت، فرصتی سیاسی برای نهادهایی مانند جهاد سازندگی ایجاد کرد تا از حاشیه به متن بیایند.

یافته‌های این تحلیل

- فضای انقلابی پس از سال ۱۳۵۷ خلاء ساختاری، چنین فرصتی را برای جهادسازندگی فراهم کرد و مشروعیت اجتماعی جهاد را افزایش داد، حمایت رهبری انقلاب و خلأ نهادهای رسمی در مناطق محروم، زمینه ورود عملیاتی جهاد را فراهم آورد.

انقلاب فرهنگی با محوریت شهید بهشتی و تعطیلی دانشگاه‌ها، این فرصت سیاسی باعث شد تا دانشجویان انقلابی به سمت جهاد سازندگی گسیل یابند و شاکله جهاد سازندگی تشکیل دهند، فرمان امام خمینی (ره) مبتنی بر تأسیس جهاد سازندگی نقطه مشروعیت سیاسی و دینی این نهاد انقلابی بود و شکل‌گیری جهاد سازندگی عامل هنجارساز دانشجویان و دانشگاهیان در ایام تعطیلی دانشگاه‌ها شد، خلاء مهندسی رزمی در جنگ عراق علیه ایران (۱۳۵۹-۱۳۶۷) فرصتی فراهم کرد تا جهادسازندگی فعالیتهای خود را از عمرانی به پشتیبانی و مهندسی رزمی جنگ تغییر دهد.

جهاد سازندگی (همه با هم) در بستر بسیج منابع و تجهیزات

جهاد سازندگی به منظور فراهم ساختن نهضتی همه‌جانبه در جهت مبارزه با فقر، محرومیت‌زدایی، توسعه و عمران روستاها و در یک کلام، حرکت در جهت استقلال و خودکفایی، از متن توده‌های میلیونی مردم محروم و مستضعف به وجود آمد. رسالت اصلی جهادگران (ابلاغ پیام اسلام و انقلاب) و (کاشتن بذر استقلال و آبادانی در دل روستاها) بود. شروع کار جهاد سازندگی و فکر تأسیس این نهاد مقدس متکی بر اراده حضرت امام خمینی (ره) و برخاسته از افکار سالم و نیت خالصانه جهادگران بود (کاوشی، ۱۳۸۵: ۳۰). امام خمینی (ره) در سال ۱۳۵۸ در بخشی از پیام خود فرمودند ما در مشکلاتمان باید متوسل به ملت شویم؛ ملتی که بحمدالله مهیا برای کمک و فداکاری بوده و هستند. با فداکاری ملت بحمدالله مراحلی که اهمیت داشت را پشت سر گذاشتیم و موانع مرتفع شد. دانشجویان عزیز، متخصصین، مهندسین، بازاری، کشاورز و همه‌ی قشرهای ملت داوطلب، برای این است که ایرانی که به طور مخروبه به دست ما آمده است را بسازند. از این جهت باید ما بگوییم یک جهاد سازندگی موسوم کنیم که این جهاد را به جهاد سازندگی که همه قشرهای ملت، زن و مرد، پیر و جوان، دانشگاهی و دانشجو، مهندسین و متخصصین، شهری و روستایی، همه با هم باید تشریک مساعی کنند و این ایران را که خراب شده‌است، بسازند (صحیفه نور، ۱۳۷۳: ۱۳۵). رهبری انقلاب اسلامی ایدئولوژی جهاد سازندگی را

عامل‌ها و آگاهانه از طریق مکانیزم‌های زیرسازی فرهنگی ساخت و شکل داد. حتی قبل از تبدیل شدن به یک نهاد دولتی با حمایت و منابع مالی، نخبگان انقلابی، ساختارهای بسیج جهاد سازندگی، موجود و متشکل از شبکه‌ای از دانشجویان سیاسی و مصممی بود که قبلاً در سرنگونی رژیم پهلوی نقش کلیدی ایفا کرده بودند. بسیاری از اعضای اصلی جهاد سازندگی از خانواده‌های روستایی طبقه متوسط بودند که در دانشگاه‌های داخل و خارج از کشور تحصیل می‌کردند و در تظاهرات گسترده مردمی و سایر فعالیت‌های علیه رژیم پهلوی شرکت می‌کردند. پس از سرنگونی سلطنت پهلوی، این افراد با اشتیاق فراوان به جهاد سازندگی پیوستند و به استان‌ها و شهرستان‌ها و روستاهای خود بازگشتند و در آنجا با استفاده از ارتباطات و دانش محلی و در برخی مواقع، حتی با منابع مالی شخصی به جذب نیرو، اجرای پروژه و انجام سایر فعالیت‌ها مشغول شدند. متولیان پسا انقلابی ایران به ویژه آیت‌الله بهشتی و اعضای اصلی جهاد سازندگی برای توسعه بسیج مردمی از فرصت‌های سیاسی حاصل از ناهنجاری‌های ناشی از تحولات انقلاب، پس از سقوط حکومت پهلوی استفاده کردند.

تعطیلی دانشگاه‌ها یک فرصت سیاسی مهندسی شده توسط نخبگان طراز اول سیاسی انقلاب اسلامی ایران بود. در حالیکه جنگ تحمیلی عراق علیه ایران یک موقعیت ساختاری ناخواسته بود که نخبگان سیاسی انقلاب و اعضای اصلی جهاد سازندگی از آن برای گسترش بسیج منابع، افزایش نیروی انسانی و حوزه مسئولیت‌های جهاد سازندگی، کسب تخصص و ارتقای سطح نهادمندی سازمان بهره‌برداری کردند (اریک سندرلاب، ۱۳۹۶: ۷۱).

یافته‌های تحلیل

در رویداد نهاد جهاد سازندگی در سال ۱۳۵۹، بسیج منابع به شیوه‌ای کاملاً مردمی و انقلابی انجام شد. این مراحل نه تنها یک حرکت بروکراتیک نبود، بلکه یک نهضت اجتماعی با تکیه بر ایمان، انگیزه، مشارکت گسترده مردم بود. مهم‌ترین ابعاد بسیج منابع در شکل‌گیری جهاد سازندگی به شرح زیر می‌باشد:

-منابع انسانی

جوانان انقلابی خارج از کشور با روحیه جهادی و انگیزه خدمت‌رسانی به مناطق توسعه نیافته داوطلبانه وارد ایران شدند. دانشجویان، مهندسان، پزشکان و متخصصان بدون چشم‌داشت

مالی در پروژه‌های عمرانی، بهداشتی و آموزشی مشارکت کردند، نیروهای بومی نیز با همکاری در اجرای پروژه‌ها نقش کلیدی داشتند.

- منابع مالی و تجهیزاتی

کمک‌های مردمی از طریق مساجد، هیئات و نهادهای انقلابی جمع‌آوری و همچنین از امکانات دولتی کمک گرفته می‌شد.

- منابع معنوی و فرهنگی

فرهنگ تکلیف‌مداری و ولایت‌محوری، انگیزه‌های قوی برای خدمت بی‌منت و خودباوری ایجاد کرد، شعار (همه با هم) که از پیام امام خمینی (ره) نشأت گرفت و مردم را به مشارکت فراگیر دعوت کرد، اعتماد به مردم در ساخت و توسعه کشور، سرمایه اجتماعی را افزایش داد و حس مسئولیت‌پذیری را تقویت کرد، تشکیل ستادهای پشتیبانی جنگ در استان‌ها و جذب و مشارکت مردمی و اعزام هزاران نیروی داوطلب از دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه و مساجد به جبهه‌ها منجر شد.

- نتایج بسیج منابع

جهاد سازندگی نمونه‌ای بارز در بسیج منابع و سازماندهی داوطلبان، مهندسان و امکانات مردمی بود که با:

ساخت راه، مدرسه، درمانگاه و تأسیسات زیربنایی در مناطق محروم و جبهه‌های جنگ تحمیلی، تربیت نیروهای انقلابی و کارآمد برای اداره کشور، جذب مشارکتهای مردمی و تامین منابع انسانی مورد نیاز جبهه‌ها، ایجاد الگوی موفق از مدیریت مردمی و غیر دیوانسالارانه کشور و جبهه‌های جنگ شد.

- تأثیر نهادمندی جهاد سازندگی بر کارآمدی نیروهای مسلح

ساموئل هانتینگتون در نظریه نهادمندی سیاسی خود بر این نکته تأکید دارد که ثبات و کارآمدی سیاسی زمانی حاصل می‌شود که نهادهای سیاسی و اجتماعی ظرفیت سازمانی لازم را برای هدایت مشارکت مردمی و پاسخگویی به بحران‌ها داشته باشند. وی هشدار می‌دهد که اگر مشارکت توده‌ها از نهادسازی پیشی بگیرد، جامعه وارد وضعیت بی‌ثباتی و ناپایداری خواهد شد. از این منظر، نهادهایی که در شرایط بحرانی با ساختار منسجم و وظایف روشن فعالیت کنند، ضامن پایداری سیاسی و امنیت ملی هستند. در خلال جنگ تحمیلی، جهاد سازندگی نمونه‌ای موفق از

نهادسازی در شرایط بحرانی جنگ بود. این نهاد از یک ساختار نیمه‌داوطلبانه یا مأموریت‌های عمرانی آغاز کرد و در واکنش به شرایط جنگی فرآیند نهادینه‌سازی خویش را تسریع کرد. اقدامات زیر مصداق‌هایی از نهادمندی شدن جهاد سازندگی در چارچوب نظری نهادمندی ساموئل هانتینگتون محسوب می‌شود.

تحولات ساختاری در جهت افزایش سطوح نهادمندی در شرایط محیطی جدید

انعطاف‌پذیری و انطباق سازمان با اهداف دیگر، سرمایه اجتماعی تلقی می‌شود. با شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و انعطاف اهداف سازمان، جهاد سازندگی با پیچیدگی و انسجام ساختاری به تدریج در سه دوره با بهبود سطح نهادمندی خود توانست از یک نهاد اجرایی به یک بازیگر راهبردی در کارآمدی نیروهای مسلح در جنگ تبدیل شود.

دوره اول آغاز جنگ تا پایان سال ۱۳۶۰

این دوره اعلام موجودیت و ضرورت مهندسی و اثبات کار ساز بودن آن در جنگ است. این دوره از دو جهت حائز اهمیت می‌باشد. ابتدای دوره حضور جهادگران جهاد سازندگی استان‌ها به صورت پراکنده، بطوریکه جهادسازندگی استان‌های (خراسان، اصفهان، فارس، سمنان، تهران، مرکزی، مازندران و چهارمحال و بختیاری) به صورت کاملاً خودجوش در قالب کاروان‌های کمک‌رسانی به جبهه‌ها بودند؛ یعنی سازمان اصلی و محوری ما در جنگ متکی به نیروهای مردمی و کم تجربه بود که آشنا به فنون نظامی نبودند. در صورتی که ارتش‌های کلاسیک دنیا در مهندسی جنگ نقش خاص خود را دارد و سازمانی بدین منظور در ارتش‌ها وجود دارد. و دیگر تطبیق و انعطاف‌پذیری جهاد سازندگی بود که هم متناسب با شرایط محیطی عمل می‌کرد و حضور آن بر اهمیت شناساندن مهندسی جنگ مضاعف شد. در این دوره جهاد سازندگی در جنگ حرکتی خودجوش و مردمی بود و از لحاظ تشکیلاتی بسیار ساده و غیر متمرکز بود و جهاد استان‌ها هر یک به منطقه‌ای جنگی رفته و در آنجا مستقر شدند و اولویت هم با جبهه‌های جنوب بود و در سازمان مرکزی ستاد منسجمی وجود نداشت (مصاحبه محمودزاده با ورشابی، ۱۳۹۹).

دوره دوم: بین سال‌های (۱۳۶۵-۱۳۶۱)

مرحله انسجام و سازماندهی مهندسی در جنگ، این مرحله از زمانی آغاز می‌شود که خیل عظیمی از نیروهای مختلف نظیر مهندس، راننده، مکانیک و ... عازم جبهه‌ها می‌شوند. این استقبال

وسیع از جانب مردم به دنبال تلاش‌های موفقیت‌آمیز مرحله اول بود.

ویژگی‌های این دوره آشنایی مسئولین نظامی با قدرت و عمل مهندسی در جنگ، انتظار بالا در جهاد سازندگی ایجاد و خواهان اجرای طرح‌ها و عملیات‌های بزرگ مهندسی، سرازیر شدن امکانات مهندسی مردمی به سوی جبهه‌ها با محوریت اصلی ستاد پشتیبانی جنگ جهاد سازندگی و مراجعه مردم به این ستاد، در این دوره جهاد سازندگی با رفع نواقصات دوره قبل از جمله نبود ساختار منسجم سازمانی جهاد سازندگی، اقدام به تشکیل قرارگاه‌های چهارگانه و ستاد مرکزی برای هدایت عملیات‌های مهندسی گسترده با هماهنگی نیروهای مسلح از محور شمال‌غرب تا محور جنوب کشور نمود.

چارت تشکیلات سازمانی جهاد سازندگی مصوب شورای مرکزی در امور جنگ در آذرماه سال ۱۳۶۱ به این صورت تنظیم شد که (ستاد مرکزی پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد) به عنوان مسئول امور ستادی جنگ شناخته شد. در این راستا تشکیل قرارگاه‌های (نجف، حمزه، کربلا و نوح)، کربلا و نوح در اهواز و نجف در کرمانشاه و حمزه در آذربایجان غربی مستقر و مقرر شد که انتخاب فرماندهان این قرارگاه‌ها با تصویب شورای مرکزی جهاد سازندگی باشد. این روش سازماندهی در کلیه استان‌ها تکرار شد و احکام فرماندهان ستاد و عملیات استان‌ها از طرف شورای مرکزی همان استان‌ها صادر می‌شد و ستاد هر استان موظف بود که در شهرستان‌ها هم دفتر ستاد تشکیل دهد. واحدهای ستاد هر استان متشکل از واحدهای (تبلیغات و جذب، آموزش، امور مالی، مهندسی، ماشین‌آلات، بهداشت و درمان و تدارکات) بود (اسناد شورای مرکزی جهاد سازندگی، سازماندهی و تشکیلات ثبت وقایع جنگ جهاد).

در دی ماه ۱۳۶۱، گامی مهم در شکل‌گیری و انسجام تشکیلات برای انجام حضور جهاد در جنگ برداشته شد که می‌توان به عنوان بخشی از توانمندی مدیریت جهادی نام یرد. ریشه این حرکت عظیم در انطباق و انعطاف‌پذیری محیطی جهادگران در راستای افزایش شرایط نهادمندی جهاد متناسب با تحولات جنگ دانست. در این دوره رسماً در تاریخ ۲۱ دی‌ماه ۱۳۶۱ با هماهنگی فرماندهی کل سپاه پاسداران و شورای مرکزی جهاد سازندگی سازمان رزم جهاد سازندگی ارتقا و در رده‌هایی مثل سپاه، لشکر، تیپ، گردان، گروهان و دسته انضباط و دیسپلین سازمان یافته و آموزش نظامی مورد نیاز مرتبط را کسب نمودند (سند شماره ۱۴۴/۳۰۱ وزارت جهاد سازندگی). ارتباط بیشتر مسئولان این سند با مردم برای جذب نیروهای متخصص، یکی از راهکارها بود تا با

حضور این نیروهای متخصص توسعه مهندسی رونق یابد، واحد تحقیقات مهندسی یکی از ضروریات جنگ بوده که به سرعت در این ستاد شکل گرفت.

در این دوره بسیج منابع انسانی با چگونگی ساماندهی نیروهای داوطلب با تخصص‌های متنوع در جنگ که یکی از دغدغه‌های جهاد سازندگی بود تصمیماتی به شرح زیر اتخاذ می‌گردد:

- اعزام نیروها به مدت ۴۵ روز: هیچ جهادگری کمتر از این زمان حق حضور در جبهه نداشت.

- اعزام نیروها به مدت ۳ و ۶ ماه: این نیروها پس از آموزش‌های لازم بایستی مسئولیت

بخشی از تشکیلات جبهه را بر عهده می‌گرفتند.

- اعزام نیروها به مدت یک سال: این زمانبندی ویژه اعضای رسمی جهاد سازندگی بود که

این افراد به مرور به نیروهای دائمی جنگ می‌پیوستند.

برای تحقق این امر در مرکز هر استان یک نفر به عنوان مسئول امور داخلی مهندسی ستاد استان‌ها انتخاب می‌شد (مصاحبه محمودزاده با شمس‌آبادی، ۱۳۹۹). این روند منجر به بهبود و

انسجام و تقویت پیچیدگی نهادی جهاد سازندگی در جبهه‌ها شد.

طی این دوره و تا آخر سال ۱۳۶۴، جهاد سازندگی در کلیه عملیات‌های نیروهای مسلح در همه محورهای عملیاتی جبهه‌ها شرکت فعال نموده و با تقویت بنیه تخصصی و فنی خود بر کیفیت فعالیت‌های مهندسی رزمی جنگ تأثیر فراوانی گذاشت. طی این مدت علاوه بر جذب و اعزام نیروهای داوطلب، احداث هزاران کیلومتر جاده و خاکریز و صدها دهانه پل و سنگر و مأموریت‌های متنوع باعث افزایش سطح ناهمبندی جهاد و کمک به افزایش سطح کارآمدی نیروهای مسلح در اجرای عملیات‌های گسترده و همچنین در مواجهه با نیروهای متجاوز رژیم بعث عراق شد. در این دوره فرماندهان و نیروهای متخصص جهاد سازندگی به این جمع‌بندی رسیدند که پیشبرد موفقیت‌آمیز در روند جنگ بدون تجهیز بخش مهندسی و تقویت بنیه آن امکان‌پذیر نمی‌باشد.

دوره سوم (۱۳۶۵ لغایت ۱۳۶۷)

این دوره را می‌توان دوره رشد، توسعه مهندسی رزمی جنگ نامید که مسئولین طراز اول نظام و فرماندهان عالی نظامی تمامی امید مهندسی جنگ را به جهاد سازندگی داشتند. در سال ۱۳۶۵، تشکیلات پشتیبانی جنگ جهاد تغییر پیدا کرد و به سازماندهی جدیدی روی آورد و با تشکیل گردان‌ها مهندسی انصار شکل نظامی‌تری یافت و این سازماندهی جدید باعث افزایش سازماندهی

رزمی جهاد گردید و در این مرحله با سازماندهی حرفه‌ای تر از کادرهای متخصص و ثابت مردمی و جهادی بهره گرفت.

ویژگی‌های سطح نهادمندی و انسجام سازمانی جهاد سازندگی در این دوره

- بعد نظامی، گردان، گروهان و دسته که به صورت فنی عمل می‌کردند.
- گردان‌ها بعضاً براساس وضع موجود و توانمندی‌های تخصصی سازمان استان‌ها شکل می‌گرفتند و لزوماً هر استان نمی‌توانست این گروه‌ها را داشته باشد.
- بعد از تشکیل قرارگاه خاتم‌الانبیا، مسئولیت مهندسی جبهه‌های جنگ رسماً به جهاد سازندگی محول گردید.

- جهاد سازندگی ردیف بودجه‌ای برای جنگ دریافت می‌کرد.
در این دوره گردان‌های مهندسی انصار با تشکیل اولیه ۴۰ گردان مهندسی در رشته‌های راه‌سازی، عملیات خاکی، استحکامات و پمپاژ، نصب پل‌های شناور و ... شامل قریب به ۱۵۰۰۰ نیروی مهندسی و حدود ۲۰۰۰ دستگاه راه‌سازی تغییراتی در رأس تشکیلات پشتیبانی مهندسی جنگ جهاد در مرکز و قرارگاه‌ها به صورت جدیدی تا پایان جنگ پیدا کرد (دعایی، ۱۳۹۴: ۲۹۹).
طی سال ۱۳۶۶ جهاد سازندگی با حضور دائمی و مستمر در کلیه مناطق عملیاتی و شرکت فعال در عملیات نیروهای مسلح مباردت به انجام مأموریت‌های مهندسی نمود و برای نمونه فقط در عملیات والفجر ۱۰ بیش از ۹۵ درصد مأموریت‌های مهندسی این عملیات را به انجام رساند (ایروانی، ۱۳۷۷: ۷۴۴).

حوزه عمل قرارگاه‌های پنجگانه پشتیبانی و مهندسی رزمی جنگ جهاد سازندگی

قرارگاه حمزه سیدالشهدا (ع)

حوزه عمل: محور شمال‌غرب شامل استان‌های آذربایجان غربی و کردستان

محل استقرار: شهر ارومیه

فرمانده قرارگاه: حاج ابوالفضل حسن‌بیگی

عمده نیروهای آن از استان سمنان بودند و استان‌های چهارمحال و بختیاری، مرکزی، قم، همدان، آذربایجان غربی و زنجان معین آن بودند.

- قرارگاه نجف

محل استقرار در ابتدا اسلام آباد غرب و بعد به کرمانشاه منتقل شد. مدیریت قرارگاه یا جهادگران جهاد سازندگی استان خراسان و در ماه‌های پایانی جنگ با نجف‌آباد از جمله فرماندهان این قرارگاه در ابتدای شکل‌گیری (آقای حیدری و در سال ۱۳۶۱ شهید هاشم ساجدی و در ادامه آقای نبی‌زاده و در ماه‌های پایانی جنگ حاج موحدخواه) اشاره کرد.

این قرارگاه استان‌های فارس، گیلان و خراسان، ایلام، گلستان و لرستان معین آن بودند و محورهای عملیاتی آن جبهه‌های میانی و غرب حد فاصل استان‌های کرمانشاه و ایلام تا ابتدای محور جنوب بود.

- قرارگاه کربلا

محورهای عملیاتی پوشش مناطق عملیاتی جنوب کشور استان خوزستان و شهر دهلران استان ایلام

محل استقرار شهراواز مدیریت قرارگاه با جهادگران استان تهران از جمله فرماندهان این قرارگاه بترتیب (شهید ناجیان، حاج مهدی ورشابی و در ادامه حاج یداله شمایی) نام برد. استانهای معین این قرارگاه استان‌های تهران، اصفهان، فارس، مرکزی، خوزستان، کرمانشاه، آذربایجان شرقی، مازندران، بوشهر معین آن بودند و محورهای عملیاتی آن جبهه‌های جنوب کشور بودند. حساسیت جبهه‌های جنوب باعث شد که این قرارگاه در زمره قرارگاه‌های بزرگ و حساس در زمینه‌های پشتیبانی و مهندسی رزمی جنگ جهاد سازندگی باشد.

- قرارگاه نوح نبی (ع)

محورهای عملیاتی تحت پوشش سواحل جنوب، جنوب خلیج فارس از بندر فاو تا بندرعباس با هجده جزیره و ساحل تجهیز پدافند عامل در جزایر خلیج فارس از دیگر فعالیت‌های مهم این قرارگاه بود محل استقرار شهر اهواز فرمانده این قرارگاه تا پایان جنگ آقای لاله زار بود.

- قرارگاه رمضان

این قرارگاه به منظور سازماندهی و ارائه خدمات مهندسی رزمی به عملیات‌های برون‌مرزی در سال‌های پایانی جنگ تشکیل شد، محل استقرار شمال غرب، شهر ارومیه و غرب، شهر کرمانشاه فرمانده قرارگاه تا پایان جنگ آقای مهندس غریب بود. (دعایی، ۱۳۹۴: ۳۳ و ۳۴).

- تحلیل تحولات ساختاری جهاد سازندگی و تأثیر آن بر کارآمدی نیروهای مسلح در

دفاع مقدس

در کنار انواع نیازهای جبهه‌های جنگ، وجود یک تشکیلات مهندسی رزمی توانمند از ضروریات اجتناب‌ناپذیر بود. با ایمان به خدا و اتکا به نیروهای خود با ورود جهاد سازندگی به محیط جدید جنگ و تحولات ساختارنهادمندی این خلأ مرتفع گردید و مهندسی رزمی جهاد به تدریج طی مراحل ذکر شده در این پژوهش شکل گرفت. جهادگران برای تأمین نیازهای مهندسی خود به توان و امکانات داخلی متکی شده و در تلاش بودند که از داشته‌های موجود بیشترین استفاده ببرند. آن‌ها در توان‌افزایی نیروهای مسلح: قبل از شروع هر عملیاتی با هماهنگی ستاد فرماندهی جنگ مقدمات لازم را همچون احداث جاده‌های دسترسی، مقرهای فرماندهی در خطوط جبهه، بیمارستان‌های صحرایی، سایت‌های توپخانه، سایت‌های پرتاب موشک، پدلیکوپتر، جاده‌ها و پل‌های ارتباطی به منظور تسهیل در رساندن نیرو و تجهیزات به نقطه رهایی برای آفند فراهم می‌آوردند، در زمان حمله و پیشروی پیشاپیش رزمندگان با لودر و بلدوزر و سایر دستگاه‌های مهندسی به ایجاد استحکامات و خاکریزها و سنگرها برای جلوگیری از تلفات نیروهای عمل‌کننده تا آخرین پاتک‌ها و ضد حمله‌های دشمن و در پایان عملیات (آفند) نیز با احداث سنگرهای گروهی، جاده‌های ارتباطی، پل‌ها و دیگر نیازهای مهندسی رزمی نسبت به تثبیت مناطق عملیاتی فتح شده همت می‌گمارند. (مجله جهاد، ۸:۱۳۶۴) با فعالیت‌های مهندسی جنگ جهاد، این اقدامات برای نیروهای مسلح امنیت و آرامش خاصی را به وجود می‌آورد و از ویژگی‌های طرح‌های جهاد سازندگی که به عنوان ملاک عمل برای فرماندهان نظامی مورد قبول واقع می‌گردید. سرعت در عمل، دقت در اجرا و پایین بودن هزینه پروژه‌های مهندسی رزمی بود که از اهداف اصلی جهادگران بشمار می‌رفت.

دیویس و همکاران (۲۰۰۵) در کتاب تاریخچه سازمانی جهاد سازندگی ایران به نقل از نظریه‌پردازان جنبش اجتماعی از آن با عنوان (بریکولاژ) باز ترکیب نوآورانه عناصر به منظور ساخت روش جدیدی برای آرامش سازمان‌ها، جنبش‌ها، نهادها و سایر گونه‌های فعالیت اجتماعی یاد می‌کنند (اریک سندرلاب، ۴۲:۱۳۹۶).

- بریکولاژ

استفاده خلاقانه از منابع موجود برای حل مسائل یا خلق فرصت‌هاست. یعنی به جای منتظر بودن برای منابع ایده‌آل، یا هر چیز که در دم دست یا دسترس باشد. در واقع بریکولاژ یعنی خلق

چیزی از هیچ چیز یا بهتر بگوییم (خلق چیزی از چیزهای دم دستی) مثل کسی که با ابزارهای ساده یک اختراع کاربردی می‌سازد. جهاد سازندگی نمونه عملی از بریکولاژ در سطح ملی بود. جایی که جوانان بانگیزه بدون وابستگی به ساختارهای رسمی و داشتن منابع کلان و کافی دست به اقدام می‌زدند و تحول ایجاد می‌کردند. جهاد سازندگی در دفاع مقدس در حالیکه تحریم تسلیحاتی بودیم از امکانات موجود با خلاقیت خود خلأ تجهیزات نظامی را پر نمودند.

- تحقیقات مهندسی جنگ جهاد نمونه‌ای از بریکولاژ در دفاع مقدس

کشور ما ایران در دوران دفاع مقدس در محاصره و تحریم کامل استکبار جهانی بود و در عین حال جنگ نابرابری را در مقابل آنان داشت اما نیازهایمان در طول جنگ باعث ظهور خلاقیت‌ها و ابتکارات بسیاری شد که مطمئناً اگر این ابتکارات و خلاقیت‌های نیروهای فعال در جنگ از جمله مهندسی رزمی جهاد نبود قطعاً این پیروزی‌ها به این صورت و به این سرعت به وجود نمی‌آمد. در مقابل محدودیت‌ها و کمبودهای بسیاری که ما داشتیم رژیم بعث عراق از هر گونه کمک تسلیحاتی، اطلاعاتی، مالی و مشاوره‌ای برخوردار بود و با فرسایشی شدن جنگ و نیاز به ابزار و تجهیزات موردنیاز جبهه‌ها، نیروهای خلاق جهادی را بر آن داشت که در شرایط به وجود آمده چاره‌اندیشی کنند و دست به ابتکارات زیادی در زمینه تأمین نیازهای جبهه بزنند. با حرکت جهادی ستاد پشتیبانی جنگ و جدی شدن موضوع اختراعات نظامی، مرکز تحقیقات جنگ جهاد سازندگی، ایجاد این مرکز در تهران و همچنین شهرهای اصفهان، شیراز، تبریز و مشهد شکل گرفت و مطالعات و طراحی نیازهای مناطق عملیاتی را آغاز نمود و در اندک مدتی خلاقیت‌هایی بروز کرد که نه تنها به نیازهای نیروهای مسلح پاسخ داد بلکه بعضاً در نوع خود بی‌نظیر بوده‌است (طالب باغبانی، ۱۳۹۵: ۸۶).

در اینجا مراکز تولید منابع موشکی با محوریت ساخت "موشک‌های زمین به زمین با سوخت جامد مرکب" نفربرهای آبی، خاکی پیشرفته، زیردریایی، قایق مرداب‌رو، باتلاق‌رو، خودرو نفربر موشک انداز ضد رزه، مهندسی معکوس تجهیزات، شنی کردن خودروهای سبک فرش‌های باتلاق‌رو و در منطقه جنوب، ساخت قطعات پل‌های فلزی و شناوری مثل قطعات پل‌های خیبر که نیاز به فوم متراکم شده بود، سوخت جامد مرکب موشک، دستگاه ضدشیمیایی (ش.م.ر)، پل‌های معلق نفررو و لنکروز شنی دار و لنکروز آبی خاکی (مصاحبه با حاج آقا محمدعلی دلگرم).

بعضی از مناطق جنگی و عملیاتی، جغرافیای رملی و ناصاف داشتند. عبور و مرور در این

جغرافیا بسیار سخت بود و عراق از این مزیت در بعضی مناطق استفاده می‌کرد. مهندسین جهاد سازندگی با طراحی و ساختن شنی‌هایی که به وانت لندکروز متصل می‌شدند، عبور و مرور را در این مناطق با سرعت مناسب میسر کردند. این لندکروزها به تدریج کامل‌تر شدند و از نظر تکنولوژی شرایط بهتری پیدا کردند (باغبانی طالب، ۱۳۹۵، ۸۹).

نفربر زرهی نیمه‌شنی شناور (طرح شهید فارسی)

نفربر زرهی شهید فارسی با قدرت مانور مناسب و داشتن سرعت کافی قادر است نفرات را در موقعیت‌های مختلف در هنگام مأموریت جابجا نماید و همچنین قابلیت عبور از مناطق دشوار باتلاقی، رملی و برف خیز هنگام مأموریت از ویژگی‌های دیگر این طرح می‌باشد (نشریه الکترونیکی، ۱۴۰۰: ۵۲).

خودرو زرهی موشک‌انداز ضدتانک (طرح شهید اعتباری)

این خودرو با مشخصات و پارامترهای ویژه منظور شده در ساخت آن قادر بود از زمین‌های رملی و باتلاقی عبور کرده و بعد از انجام مأموریت خودرو جهت نابودی دشمن با قابلیت متحرک زیادی که در آن وجود دارد امکان پیدا می‌کند از تیررس دشمن دور شود (طالب باغبانی، ۱۳۹۵: ۹۰).

دستگاه خشی کننده بمب‌های شیمیایی، میکروبی و رادیواکتیوی (ش.م.ر)

پس از روی آوردن ارتش بعث عراق به استفاده مکرر از سلاح‌های شیمیایی، نیروهای جهاد سازندگی به فکر چاره می‌افتند تا اقدام لازم جهت پدافند این سلاح مرگبار را انجام دهند. در این زمان حتی فیلتر ماسک‌های ضدشیمیایی در کشور کم بود. مأموریت این خودروها به کارگیری مواد و گازهای خشی کننده علیه عامل‌های شیمیایی استفاده شده در این سلاح‌ها بود (طالب باغبانی، ۱۳۹۵: ۹۵ و ۹۴).

فرش‌های باتلاق‌رو

یک سازه مهندسی بود که از پروفیل‌های محاسبه شده آلومینیوم درست می‌شد. این فرش‌ها روی باتلاق نیز از روی گل و لای پهن می‌شد تا خودروها و نیروهای مسلح بتوانند به راحتی عبور کنند (نشریه الکترونیکی، ۱۴۰۰: ۶۰).

موشک

ساخت موشک‌های زمین به زمین، یکی از بزرگ‌ترین طرح‌های بلندمدت مرکز تحقیقات مهندسی جنگ جهاد سازندگی بود. سال ۱۳۶۵، اولین راکت ۱۰۷ میلی‌متری دوربرد با سوخت

جامد با موفقیت طراحی، تولید و پرتاب شد. از این رو پایه‌گذار تحقیق و تولید موشک در کشورمان را می‌توان جهاد سازندگی دانست (نشریه الکترونیکی، ۱۴۰۰: ۶۲).

زرهی کردن خودروها و تجهیزات مهندسی

رانندگان کمپرسی، بولدوزر و لودر دائماً در معرض شلیک دشمن قرار داشتند. جهادگران با طراحی، ساخت و نصب زره‌هایی فولادی به تجهیزات و ماشین‌آلات مهندسی، امکان صدمه ندیدن رانندگان و ماشین‌آلات فراهم آوردند (نشریه الکترونیکی، ۱۴۰۰: ۵۸).

قایق مرداب‌رو

پروانه موتور قایق‌ها در مرداب‌ها به دلیل حجم زیاد نی و گیاهان مردابی از کار می‌افتاد. به همین خاطر مهندسان جهاد قایقی طراحی کردند که با ملخ چوبی و از طریق جابجایی هوا هم روی نی‌ها و هم روی آب با سرعت پیش می‌رفت. موتور متحرک این قایق‌ها موتور فولکس بود که برای خنک شدن احتیاج به آب نداشت و با هوا خنک می‌شد. نمونه‌ی بزرگ‌تر این قایق با نصب موتور هواپیما بعداً ساخته شد (طالب باغبانی، ۱۳۹۵: ۸۸).

پل معلق نفررو

گاهی مسیر گذر نیروها در جبهه‌های غرب به جاهایی می‌رسید که امکان احداث پل‌های بزرگ نبود. در این مواقع برای عبور نیروها، مهندسين جهاد پل‌های معلق را در مسیر، طراحی و اجرا می‌کردند. این پل‌ها علیرغم ظاهر ساده‌شان، محاسبات بسیار پیچیده‌ای داشتند (نشریه الکترونیکی، ۱۴۰۰: ۴۴).

پل شناور خضر

این پل از عملیات والفجر ۸ و آزادسازی فاو و قبل از احداث پل بعثت بر روی رودخانه اروند با استفاده از قطعات شناور ساخته شد. بر روی این قطعات به هم متصل شده مانند یک بارج شناور می‌شد. در سطح شناور یک دستگاه تراکتور پر قدرت به عنوان نیروی محرکه بدون چرخ بر روی یک شاسی نصب می‌گردید و با استفاده از یک سیم بکسل قوی که دو سر آن در دو قسمت رودخانه متصل و محکم شده بود و به دور یک توبی بزرگ که به جای یکی از چرخ‌های تراکتور جاسازی می‌شد وصل می‌گردید و با چرخش توبی به سمت جلو و عقب، و با کشیده شدن سیم بکسل، شناور بر روی آب حرکت می‌نمود و بدین وسیله حمل و نقل به دو طرف ساحل اروند صورت می‌گرفت و تدارکات و تجهیزات موردنیاز نیروهای مسلح در جریان عملیات به خط مقدم

ارسال می‌گردید. مزیت این طرح این بود که شب تمام تدارکات انتقال می‌گرفت و روز به خاطر اینکه از چشم رادارها و هواپیماهای دشمن در امان بماند در ساحل داخل نی‌زارها استتار می‌شد (طالب باغبانی، ۱۳۹۵: ۹۶ و ۹۷).

پل قادر

از جمله پل‌هایی است که در جنگ تحمیلی و در مناطق عملیاتی غرب و شمال‌غرب به کار گرفته شد. طراحی این پل توسط معاونت عملیات مهندسی ستاد مرکزی پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد سازندگی در سال ۱۳۶۴ انجام شد و سپس با همکاری کارخانجات و مراکز صنعتی به تولید انبوه رسید. از محاسن این پل آن است که در مناطق صعب‌العبور و کوهستانی به راحتی حمل می‌شود و همچنین از قطعات کوچک و مونتاژ شونده تشکیل شده‌است. این پل‌ها با دهانه‌های ۱۵-۹۱-۲۴ متر در مناطق مختلف نظیر منطقه شیرلر و چومان گزیل احداث و مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌است و ده‌ها دستگاه و انواع مختلف آن در مناطق غرب کشور احداث شده و بعضاً مورد استفاده مردم است (نشریه الکترونیکی، ۱۴۰۰: ۵۶).

پمپاژ آب

آب‌هایی که دشمن برای توقف نیروهای مسلح در منطقه عملیاتی جنوب رها می‌نمود یا در مواردی که نیاز بود ما آب زیر پای دشمن رها کرده و او را زمین‌گیر کنیم، جهادگران با تجهیزات خاص پمپاژ آب وارد عمل می‌شدند. نمونه آن طرح انتقال آب اروند (با اجرای چند ایستگاه پمپاژ) به خطوط حائل بین نیروهای دو طرف ایران و عراق در منطقه عمومی فاو و ایجاد باتلاق و زمین‌گیر کردن نیروی پر قدرت زرهی دشمن در منطقه عملیاتی (نشریه الکترونیکی، ۱۴۰۰: ۵۷).

پل بعثت

در عملیات والفجر ۸، آتش شدید بود و نیروها در فاو محاصره بودند. پلی لازم بود که ایران را به فاو وصل کند، آسیب‌پذیر نباشد، با حملات هوایی دشمن تخریب نشود. طرح پل توسط شهید مهندس جهادگر پورشریفی بر روی رودخانه خروشان اروند در دهانه خلیج فارس طراحی و توسط پشتیبانی مهندسی جنگ جهاد خوزستان و خراسان با محوریت جهاد خراسان احداث گردید. طول دهانه اروند حدوداً ۹۰۰ متر بود و در سخت‌ترین شرایط و در کمال ناباوری اما با همت و پشتکار جدی جهادگران و با نظارت تیم فنی دانشگاه صنعتی شیراز با لوله‌گذاری بیش از ۵۰۰۰ لوله با قطر ۱۴۳ سانتی متر و طول ۱۲ متر با طراحی و محاسبه و کنترل دینامیکی و ایستایی لازم اجرا شد و در

واقع ارونند خروشان تسلیم اراده جهادگران جهادسازندگی شد. احداث پل بعثت در افکار عمومی دنیا توسط رسانه‌های بین‌المللی مورد توجه صاحب‌نظران نظامی قرار گرفت. این پل پس از اجرا توسط فرمانده کل سپاه پاسداران وقت افتتاح گردید (طالب باغبانی، ۱۳۹۵: ۲۴).

پل خیبر

این پل در نوع خود یک شاهکار مهندسی محسوب می‌شد. بزرگ‌ترین پل شناور دنیا به طول ۱۴ کیلومتر بر روی هور بود. طراحی این پل توسط جهادگر شهید مهندس بهروز پورشریفی انجام گرفت. بدون پایه و عرض ۳ متر که با باله‌های شناور دو طرف آن حدود ۶ متر عرض داشت. هر قطعه از پل که با گوشواره‌هایی به قطعه دیگر وصل می‌شد توان شناوری ۶ تن را داشت. این پل توسط تحقیقات مهندسی جنگ جهاد ساخته شد و توسط جهادگران و همکاری نیروهای مسلح در منطقه هور نصب گردید و ارتباط جزایر مجنون با عقبه ایران را برقرار کرد. در واقع جزایر مجنون توسط اراده جهادگران جهاد سازندگی رام شد و نیروهای مسلح به راحتی توانستند جزایر مجنون را پدافند کنند (طالب باغبانی، ۱۳۹۵: ۳۷ و ۳۹ و ۴۱).

پل بشکه‌ای

بررسی‌ها نشان می‌دهد که این پل برای عبور موقت نیروهای مسلح از روی رودخانه بهمنشیر آبادان احداث شده‌است. برای شناور ساختن قطعات فلزی این پل از بشکه‌های ۲۲۰ لیتری که به هم متصل شده بودند استفاده گردید. این پل از گام‌های اولیه پل‌سازی توسط جهاد سازندگی در جنگ بوده‌است. با جمع‌آوری بشکه‌های ۲۲۰ لیتری و محکم کردن درب آن‌ها (آب بندی) این بشکه‌ها با تسمه‌هایی بهم وصل و در داخل قاب‌های فلزی قرار گرفته و در داخل رودخانه نصب می‌شد. این پل برای رساندن تدارکات و تجهیزات نظامی نیروهای مسلح در نقطه‌هایی به منظور اجرای عملیات ثامن‌الائمه و شکستن حصر آبادان استفاده شده‌است که توسط جهاد سازندگی آبادان با محوریت شهید هزارستان اجرا گردیده‌است. (طالب باغبانی، ۱۳۹۵: ۳۰).

ارزیابی نقش جهاد سازندگی در چند عملیات گسترده نیروهای مسلح

- عملیات ثامن‌الائمه

تاریخ عملیات واهداف: ۱۳۶۰/۷/۵ شکستن حصر آبادان و روستاهای اطراف بنا به تأکید امام خمینی (ره) طراحی و مشترکا بین سپاه پاسداران، ارتش و جمهوری اسلامی و با کمک مهندسی رزمی جهاد سازندگی اجرا گردید.

اقدامات مهم و اساسی جهاد سازندگی در این عملیات: (کاوشی، ۱۳۸۵: ۱۰۸)

- احداث جاده وحدت: جهاد سازندگی متشکل از چند یگان مهندسی با احداث جاده‌ای از میان مرداب‌های شرق بهمنشیر جاده‌ای زیر آتش شدید دشمن ایجاد و راه تدارکاتی و پشتیبانی نیروهای مسلح و رزمنده آبادانی را فراهم و عملاً حلقه محاصره به نحوی شکسته شد. هر چند این جاده ماه‌ها قبل از عملیات احداث شد اما در حین عملیات و فراهم نمودن مقدمات عملیات نقش بسزایی داشت.

- پل دوبه‌ای روی بهمنشیر: باید این پل را با استفاده از پل انهدامی عراقی‌ها نام برد که در فراهم نمودن امکانات و تجهیز و تدارک نیروهای خودی اهمیت زیادی داشته‌است.

- احداث خاکریز دفاعی کناره کارون: علاوه بر خاکریزهای مختلفی که در قبل و حین عملیات زده شد، در پایان عملیات لازم بود که در شرق کارون یک خاکریز پدافندی زده شود. احداث این خاکریز از آنجاکه نیروهای دشمن در غرب کارون مستقر بودند و آتش شدید آن‌ها و تلفات نیروهای خودی ناشی از آتش آن‌ها از اهمیت خاصی برخوردار بود و این خاکریز به طول ۲۰ کیلومتر احداث گردید.

- تأمین اکیپ‌های پزشکی و ساختن اورژانس و حمل و نقل مهمات و نفر، آبرسانی سیار به یگان‌های رزمی و تعمیرات ثابت و سیار در جریان عملیات (مجله جهاد، ۱۳۳۸: ۹).

عملیات طریق‌القدس

تاریخ و اهداف عملیات: ۸ آذر ۱۳۶۰ آزادسازی شهرستان و بیش از پنجاه روستای منطقه، انهدام نیروهای دشمن در منطقه با استعداد بیش از یک لشکر، قطع ارتباط بین دو نیروی عمده در مناطق عمومی اهواز و دزفول، رسیدن به هور و امکان نفوذ در خاک دشمن و همچنین طراحی و برنامه ریزی برای عملیات‌های بعدی، بستن تنگه چزابه

سازمان رزم عملیات: مشترک بین سپاه و ارتش و مهندسی جهاد سازندگی

در این عملیات با هماهنگی فرماندهان سپاه و ارتش به صورت شفاهی مسئولیت مهندسی این عملیات به جهاد سازندگی واگذار گردید و جهاد سازندگی فعالیت‌های گسترده و مختلفی انجام داد که برخی از این فعالیت‌های برجسته به شرح زیر می‌باشد:

الف: احداث جاده ملی: مأموریت احداث جاده از طرف قرارگاه کربلای جهادسازندگی به یگان مهندسی رزمی جنگ جهاد سمنان محول می‌شود.

ضرورت و اهمیت احداث این جاده عبور نیروهای رزمی از تیپ‌های رملی و پیاده‌روی ۴۸ ساعته امکان‌پذیر نبود.

ارسال تدارکات و تجهیزات نظامی و لجستیکی و پشتیبانی نیروهای عمل‌کننده غیرممکن بود. اگر در جریان عملیات مشکلاتی به وجود می‌آمد و نیروهای مسلح به مانع برمی‌خوردند راهی برای عقب‌نشینی و برگشت نیروها وجود نداشت. در نتیجه نیروهای عملیاتی آسیب جدی می‌دیدند. با این اوصاف نیروهای مهندسی رزمی جنگ جهاد سمنان با همه توان و یاری و استعانت از خداوند، عملیات احداث جاده در سخت‌ترین شرایط زمین‌های رملی و رعایت جوانب حفاظتی جهادگران حدود ۹ کیلومتر در مدت ۲۱ روز احداث گردید و در ادامه آن ۵ کیلومتر دیگر احداث گردید و در انتهای جاده یک باند فرود هلی کوپتر نیز احداث گردید (حسن بیگی، ۱۳۹۳).

ب: بستن تنگ چزابه: یکی از اهداف عملیات بستن تنگ چزابه و قطع ارتباط جبهه جنوب به شمال بود که این امر توسط یکی از یگان‌های مهندسی جهاد در سخت‌ترین شرایط آتش‌بس میدان جنگ و هماهنگی یگان رزمی و پیاده، نیروهای مسلح به منظور بستن تنگ، با احداث چند ردیف خاکریز به ویژه خاکریز دو جداره به طول ۳ کیلومتر، دهانه تنگ را بستند که با عکس‌العمل شدید نیروهای دشمن مواجه شدند و در نهایت تنگ توسط نیروهای مسلح پدافند گردید و در مراحل مختلف عملیات بیش از ۲۰۰ کیلومتر خاکریز عملیاتی ایجاد گردید.

پ: ایجاد اکپ‌های مهندسی، تدارکاتی و تعمیراتی در مجاورت تیپ‌های عمل‌کننده نظامی که نقش بسیار مهمی در تجهیز خطوط مقدم از نظر توزیع تدارکات و انجام تعمیرات ضروری و فوری به صورت ثابت و سیار داشتند.

د: تجهیز و راه‌اندازی بیمارستان سوسنگرد از نظر پزشکی، امکانات پزشکی و دارو جهت عملیات و ایجاد و احداث اورژانس در مقر هر تیپ (مجله جهاد، ۱۳۶۶: ۹).

- عملیات فتح‌المبین

اهداف: آزادسازی مناطق وسیعی از جنوب‌غربی کشور با تصرف ارتفاعات منطقه عملیاتی غرب شوش، دزفول و غرب رود کرخه- آزادسازی مراکز رادار و سایت ۴ و ۵، انهدام نیروهای دشمن و ... آزادسازی منطقه عمومی دشت عباس

سازمان رزم عملیات: مشترک یعنی سپاه و ارتش و مهندسی رزمی جنگ جهاد سازندگی

تاریخ عملیات: ۱۳۶۱/۱/۲ با رمز یا زهرا (س)

نقش جهاد سازندگی در این عملیات: به دنبال فعالیت‌های چشمگیر جهاد در عملیات‌های گذشته و تجربیاتی که کسب کرده بود مسئولیت مهندسی عملیات رسماً و کتباً به جهاد سازندگی واگذار گردید. در این عملیات جهاد سازندگی با بکارگیری ۱۰ یگان استانی مهندسی که هر کدام در سطح خدمات مهندسی یک لشکر عمل می‌کردند. با بیش از ۱۱ یگان مهندسی از ۱۱ استان از ۵۵۰۰ جهادگر توانستند نزدیک به ۱۰۰۰ کیلومتر راه، ۵۰۰ کیلومتر خاکریز، ۱۳۰ دهانه پل، ۱۱ هلی کوپتر، ۵۱ اورژانس، ۱۴ حمله صحرایی و ۴ حلقه حفر چاه و هزاران فعالیت متنوع دیگر انجام دهند (ماهنامه جهاد، ۱۳۶۳: ۱۰).

در این عملیات جهاد سازندگی نقش اساسی و تعیین‌کننده‌ای بازی کرد. مسئولیت تمامی عملیات مهندسی در تمامی محورهای عملیات بر عهده جهاد بود و طبق اظهارات فرماندهان نظامی از این مهم سرافراز و سر بلند بیرون آمد (نشریه پل، ۱۳۹۹: ۳۸).

- عملیات بیت‌المقدس

اهداف: آزادسازی شهرهای خرمشهر، هویزه، پادگان حمید، خارج نمودن شهرهای اهواز، حمیدیه، سوسنگرد از زیر آتش بس، انهدام نیروی دشمن، آزادسازی جاده خرمشهر اهواز آبادان از تیررس دشمن

سازمان رزم: عملیات مشترک بین سپاه، ارتش و مهندسی رزمی جهاد سازندگی

تاریخ عملیات: ۱۳۶۱/۲/۱۰ با رمز علی بن ابی طالب (ع)

نقش جهاد سازندگی در این عملیات: منطقه عملیاتی بیت‌المقدس از لحاظ موقعیت طبیعی و همچنین پیش‌بینی احداث پل بر روی رودخانه کارون به شکل ویژه‌ای نیاز به کار مهندسی گسترده در مقایسه با عملیات فتح‌المبین داشت. جهاد سازندگی در این عملیات نیز حضور گسترده و چشمگیری داشته و محور اصلی در اقدامات مهندسی را بر عهده گرفته است و با استعداد ۱۱ یگان مهندسی از ۱۱ استان کشور در کنار مهندسی سپاه و ارتش به ویژه در زمینه عبور و نصب پل فعالانه مشارکت داشتند. ترکیب جهاد سازندگی، ارتش و سپاه در امر مهندسی و ضرورت هماهنگی آنها با فرماندهی قرارگاه‌های سه گانه، ترکیب جدیدی از سازماندهی مهندسی را ایجاد کرده بود که به شرح زیر تحت قرارگاه‌ها فعالیت می‌کردند (از خونین شهر تا خرمشهر، ۱۳۷۳: ۱۱۱). در این عملیات جهاد سازندگی بیش از ۷۰۰۰ نیروی جهادگر شرکت داشت که با وارد نمودن ۳۰۰ دستگاه لودر و بولدوزر موفق شدند بیش از ۷۰۰ کیلومتر راه احداث و بیش از

۵۰۰ کیلومتر خاکریز و ۹ دستگاه پل عبور نفر پیاده و خودرو سبک از انواع شبکه‌ای و پل ابتکاری یونولیتی شدند (باقری، ۱۳۸۴: ۱۳۱).

- عملیات خیبر

اهداف عملیات: انهدام نیروهای سپاه سوم عراق، تأمین جزایر مجنون شمالی و جنوبی و سایر محورها

سازمان رزم عملیات: سپاه پاسداران و ارتش و مهندسی رزمی جهاد سازندگی

تاریخ عملیات: ۱۳۶۳/۱۲/۳

نقش جهاد سازندگی در این عملیات: در این عملیات جهاد سازندگی گذشته از فعالیت‌های مهندسی که همواره در عملیات مختلف انجام داده بود با استفاده از تجربیات و پژوهش‌های جهادگران متخصص توانست نقش مؤثری را ایفا کند. از جمله آن‌ها می‌توان به ۲ کار مهم به شرح زیر اشاره کرد:

۱. طراحی و اجرای پل شناور خیبر به طول ۱۴ کیلومتر که نقش کلیدی در رعایت پیدا کرد.
۲. طراحی و احداث جاده سیدالشهدا به طول ۱۴ کیلومتر در محیط آب گرفتگی و باتلاقی و دریاچه در منطقه هور اشاره کرد (مجله جهاد، ۱۳۶۸: ۳۵).

- عملیات والفجر ۸

اهداف عملیات: تصرف شهر بندری فاو و تأسیسات بندری آن، هم‌مرزی با کشور کویت- تهدید بندر ام‌القصر، انهدام و یا تصرف سکوها‌های پرتاب موشک، تأمین خور موسی و تردد کشتی‌ها به بندر امام خمینی (ره)- تسلط بر اروندرود، انسداد راه ورود عراق به خلیج فارس (دری، ۱۳۸۸: ۴۱).

سازمان رزم عملیات: سپاه پاسداران، پشتیبانی آتش سنگین زمینی و هوایی ارتش، مهندسی جنگ جهاد.

تاریخ عملیات: ۱۳۶۴/۱۱/۲۰

اقدامات جهاد سازندگی در این عملیات: یکی از مهم‌ترین ویژگی‌ها و مشکلات این عملیات، مسئله عبور از اروندرود بود که جهاد سازندگی با طراحی و ساخت چندین پل از نوع مختلف:

- پل شناور و متحرک خضر

- پل عظیم و خارق‌العاده بعثت، برای همیشه مسئله عبور را مرتفع نمود.

جهاد سازندگی در این عملیات به جز احداث هزاران کیلومتر جاده و خاکریز، توانست فعالیت‌های مهندسی از قبیل دکل‌های دیده‌بانی، نصب دکل شناور، احداث قرارگاه، احداث

سنگرهای مختلف، احداث بیمارستان صحرایی، احداث سکوی پدافند: احداث سایت موشکی، احداث مواضع توپخانه، ترمیم بازسازی و احداث دژ، احداث پل‌های گوناگون، احداث حمام صحرایی و مسجد و ... احداث ایستگاه پمپاژ آب و انتقال آب به خطوط عملیاتی در راستای پدافند منطقه را انجام دهد (مجله جهاد، ۱۳۶۸: ۳۵).

– دیدگاه شخصیت‌های نظام و فرماندهان عالی نظامی

در این راستا بیش از صد مورد سند و سوابق اظهارات شخصیت‌ها و فرماندهان عالی نظامی بررسی و مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. این تجزیه و تحلیل بیانگر آن است که اقدامات جهاد سازندگی برای نیروهای مسلح، امنیت و آرامش خاصی را از جمله سرعت در عمل و دقت در اجرا و پایین آوردن هزینه‌های مهندسی رزمی در جنگ به وجود آورده است. در ادامه به صورت نمادین ب اظهارات برخی از آن‌ها پرداخته شده است.

– حضرت امام خمینی (ره) بنیان‌گذار انقلاب اسلامی ایران

نقش جهاد سازندگی در جنگ، کمتر از نیروهای نظامی نبوده و نیست و این اقراری است مکرر از سوی فرماندهان ارتش و سپاهی ما، که اگر جهاد نبود، پیروزی با این سرعت به دست نمی‌آمد (صحیفه نور، ۱۳۶۱: ۲۰۳).

– حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب

یکی از مهم‌ترین کارهای جهاد، کار جنگ بوده که به صورت مهندسی، سنگرسازی، جاده سازی، خاکریز زنی، کانال‌کشی بوده است و کارهای بسیار مهم و حساسی را جهاد داشته است که نقش جهاد سازندگی آشکار می‌کند (نشریه الکترونیکی اداره کل ایثارگران جهاد، ۱۳۹۹: ۲۵).

– مرحوم آیت‌الله هاشمی رفسنجانی رئیس مجلس شورای اسلامی در جنگ

برای نوشتن تاریخ جنگ باید تاریخ خدمات جهاد را بنویسیم. من معتقدم که در جنگ ایران و عراق و در این پیروزی‌هایی که ایران به دست آورد سهم جهاد سازندگی سهم بسیار قابل توجهی است و مردم ما آن را فراموش نمی‌کنند (نشریه پل، ۱۴۰۰: ۷۳).

– سپهبد شهید صیاد شیرازی

اوج شکوفایی کار جهاد را می‌توان در عملیات والفجر ۸ دید و ما امروز می‌توانیم بگوییم که کار مهندسی رزمی، چهره اش متحول شد و جهاد سازندگی نقش بسیار عظیم و تعیین‌کننده‌ای در آن داشت (مرکز آرشیو و اسناد دفاع مقدس در وزارت جهاد کشاورزی).

- مرحوم سر لشکر فیروزآبادی رییس وقت ستاد کل نیروهای مسلح

در طرح‌های عملیات‌های بزرگ، مهندسی رزمی عملیات به جهاد سازندگی محول می‌شد. فرماندهی جنگ، اول از فرمانده مهندسی جهاد می‌پرسید که شما برای ما این جاده‌ها، پل‌ها، خاکریزها، گذرگاه‌های کوهستانی و کانال‌های آب را ایجاد کنید تا ما طرح عملیات را بریزیم. مهندسی جنگ جهاد بود که طراحی عملیات را آغاز می‌کرد (فیروزآبادی، ۱۳۹۰: ۱۳۸).

- سرلشکر محسن رضایی فرمانده کل سپاه پاسداران اسلامی در دفاع مقدس

در عملیات والفجر ۸، جنگ با طبیعت در اروند بسیار دشوارتر از جنگ با صدام بود اما مهندسان گمنام جهاد سازندگی اروند سرکش و طغیان‌گر را نیز رام کردند. جهاد سازندگی در عملیات والفجر ۸، پل بعثت و خضر را بر روی رودخانه اروند احداث نمود (اصغری، ۱۳۷۶: ۱۰۸).

- محسن رفیق دوست عضو فرماندهی سپاه پاسداران و وزیر وقت سپاه

مهم‌ترین ارگانی که در جریان جنگ دوش به دوش برادران سپاه و ارتش همکاری می‌کند جهاد سازندگی است که از امکانات مهندسی به نحو احسن استفاده می‌کند و دوش به دوش نیروهای مسلح در خطوط مقدم جبهه‌ها هر جا لازم باشد کار می‌کنند (اصغری، ۱۳۷۶: ۱۱۳).

- سرتیپ سید حسام هاشمی فرمانده وقت قرارگاه حمزه ارتش

به طور کلی مهندسی نقش عمده‌ای در پیشبرد و موفقیت جنگ داشت و قسمت عمده مهندسی در جنگ بر عهده جهاد سازندگی بود. عده‌ای از برادران جهاد خود متخصص فن مهندسی بودند و عده‌ای دیگر دانش استفاده از تجهیزات مهندسی داشتند و بخش دیگری نیز به مرور در آنجا عملاً یاد گرفتند و تجربه کردند و با وارد شدن به جنگ و با انگیزه‌ای هم که داشتند خیلی مؤثر واقع شدند (دعایی، ۱۳۹۴: ۱۸۳ و ۱۸۴).

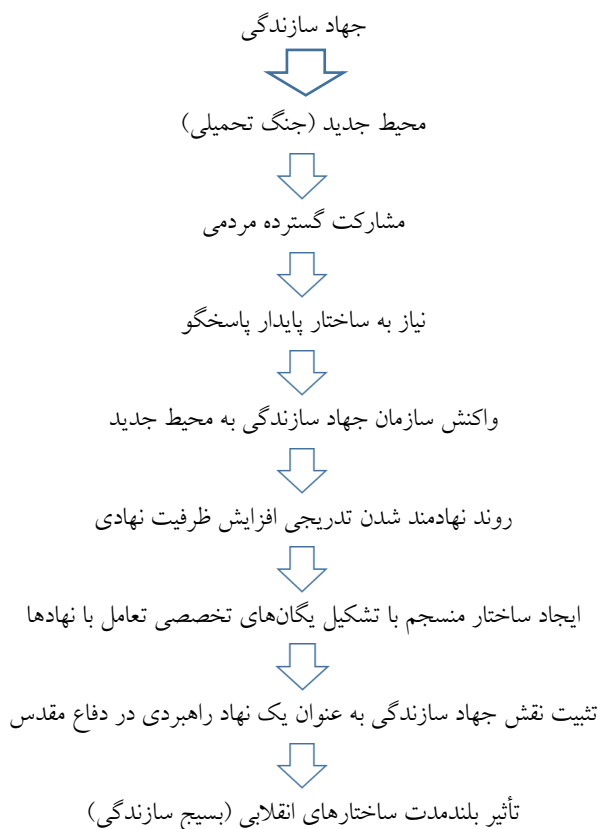
- تحلیل تحولات سازمانی جهاد سازندگی بر پایه نظریه نهادمندی سیاسی هانتینگتون

ساموئل هانتینگتون در نظریه نهادمندی سیاسی خود بر این نکته تأکید دارد که ثبات کارآمدی سیاسی زمانی حاصل می‌شود که نهادهای سیاسی و اجتماعی ظرفیت سازمانی لازم را برای هدایت مشارکت مردمی و پاسخگویی به محیط جدید (بحران‌ها) پیدا کنند. وی هشدار می‌دهد که اگر مشارکت توده‌ها از نهادساز پیشی گیرد، جامعه وارد وضعیت بی‌ثباتی و ناپایداری خواهد شد. از این منظر، نهادهایی که در شرایط بحرانی با ساختار منسجم و وظایف روشن فعالیت کنند، ضامن پایداری سیاسی و امنیت ملی هستند. در خلال جنگ تحمیلی، جهاد سازندگی نمونه‌ای موفق از

نهادسازی در شرایط بحرانی بود. این نهاد از یک ساختار نیمه داوطلبانه با مأموریت‌های عمرانی آغاز کرد و در واکنش به شرایط جنگی، فرآیند نهادینه‌سازی خویش را تسریع کرد. اقدامات زیر نمونه بارز نهادمندی شدن جهاد سازندگی در چارچوب نظری هانتینگتون محسوب می‌شود.

- تشکیل یگان‌های مهندسی رزمی و قرارگاه‌های تخصصی
 - عامل رسمی با نیروهای مسلح به عنوان بخشی از ساختار دفاعی کشور
 - توسعه مأموریت‌ها به حوزه‌های فرهنگی، پشتیبانی و پزشکی و تحقیقاتی
 - ساختار فرماندهی منسجم، انعطاف پذیر و پاسخگو
- جهاد سازندگی توانست ظرفیت نهادی خود را افزایش دهد و با عبور از قالب یک سازمان انقلابی غیر بروکرات به نهادی مؤثر و پایدار در ساختار دفاعی کشور تبدیل شود. امری که در چارچوب نظری هانتینگتون یکی از شروط بنیادین برای ثبات و اقتدار سیاسی است.

-نمودار مفهومی این تحلیل

نتیجه گیری

یافته های پژوهش نشان می دهد که تعطیلی دانشگاه ها (انقلاب فرهنگی) یک فرصت سیاسی مهندسی شده توسط نخبگان طراز اول سیاسی انقلاب اسلامی ایران و جنگ تحمیلی عراق علیه ایران (۱۳۶۷-۱۳۵۹) یک موقعیت ساختاری ناخواسته بود که نخبگان سیاسی و اعضای اصلی جهاد سازندگی از آن برای گسترش بسیج منابع، افزایش نیروی انسانی، کسب تخصصهای لازم و ارتقای سطح نهادمندی در پشت جبهه و در جبهه های جنگ بهره برداری کنند. جهاد سازندگی به رغم ماهیت نوپا و خواستگاه انقلابی خود، توانست در مدت زمانی کوتاه به نهادی با ویژگی های برجسته نهادمندی تبدیل شود و نقشی تعیین کننده در پشتیبانی و تقویت توان رزمی نیروهای مسلح ایفا کند. نتایج تحلیل نشان داد که جهاد سازندگی از طریق ایجاد واحدهای تخصصی، همچون مهندسی رزمی، پشتیبانی جنگ و تحقیقات مهندسی، به سطح قابل توجهی از پیچیدگی سازمانی دست یابد. این پیچیدگی، همراه با انسجام ساختاری و هماهنگی میان واحدها، بیانگر ارتقای نهادمندی در چارچوب نظری هانتینگتون است. جهاد سازندگی توانست ساختاری ایجاد کند که ضمن حفظ روحیه انقلابی و داوطلبانه، از نظم، کارآمدی و قابلیت عملیاتی برخوردار باشد. همچنین یافته ها نشان می دهد که جهاد سازندگی در حوزه کارکردهای عملیاتی نقش بی بدیلی ایفا کرد. حضور فعال در خطوط مقدم، احداث جاده ها و خاکریزها، پل سازی و پشتیبانی لجستیکی، از جمله فعالیت هایی بود که به طور مستقیم در موفقیت عملیات های دفاع مقدس تأثیرگذار بود. گستره فعالیت های جهاد سازندگی در جبهه ها نشان دهنده تطبیق پذیری نهادی و توانایی آن در پاسخگویی به نیازهای متنوع میدان جنگ است. تحلیل داده ها همچنین بیانگر آن است که جهاد سازندگی در حوزه نوآوری و توان افزایی نیروهای مسلح عملکردی برجسته داشت. طراحی تجهیزات بومی، ابتکارات مهندسی و ارائه راهکارهای عملیاتی متناسب با شرایط جنگ نامتقارن، نشان دهنده استقلال نهادی و توانایی جهاد سازندگی در تولید دانش و فناوری بومی است. این نوآوری ها نقش مهمی در افزایش قدرت رزمی و کاهش آسیب پذیری نیروهای مسلح داشت. از سوی دیگر جهاد سازندگی به دلیل ماهیت مردمی و داوطلبانه خود از سطح بالایی از مشروعیت اجتماعی برخوردار بود. این مشروعیت علاوه بر تقویت جایگاه جهاد سازندگی در عرصه داخلی، موجب افزایش اعتماد نیروهای مسلح به این نهاد شد. پیوند عمیق جهاد سازندگی با مردم و حضور نیروهای داوطلب در جبهه ها، یکی از عوامل اصلی پایداری و تقویت نهادمندی جهاد سازندگی بود. در نهایت یافته ها نشان می دهد که جهاد

سازندگی به طور کامل با دکرین دفاعی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر دفاع مردمی، جنگ نامتقارن و چابکی عملیاتی هماهنگ بود. این انطباق موجب شد جهاد سازندگی بتواند خلأهای ساختاری نیروهای مسلح را در حوزه مهندسی رزمی و پشتیبانی پر کند و به یکی از عناصر راهبردی در ساختار دفاعی کشور تبدیل شود. جهادسازندگی با تحول در مأموریت‌ها و ساختار خود، به الگویی برای نهادهای انقلابی پس از جنگ تبدیل شد. جهاد سازندگی با افزایش ظرفیت نهادی، توانست از نهادهای مبتنی بر شور انقلابی فراتر رود و به بازیگری پایدار و مؤثر در سیستم دفاعی کشور بدل شود. بدین ترتیب، تجربه جهاد سازندگی بیانگر این واقعیت است که در شرایط بحرانی، نهادهای مردمی اگر به درستی هدایت و ساختارمند شوند می‌توانند به موتورهای پایدار توسعه و امنیت ملی تبدیل شوند.

منابع

- اریک سندرلاب، تاریخچه سازمانی جهاد سازندگی ایران (۱۳۵۸، ۱۳۹۰) (۱۳۹۶). ترجمه جعفری، هادی و جعفری، محسن. انتشارات دانشگاه جامع امام حسین.
- ایروانی، محمد جواد (۱۳۷۷). نهادگرایی و جهاد سازندگی، تهران وزارت جهاد سازندگی.
- ایثارگران سنگرساز، ویژه سومین یادواره سراسری تجلیل از ۳۱۰۰ شهید وزارت جهاد کشاورزی.
- اصغری، یونس (۱۳۷۶). جهاد در جهاد، تهران، مرکز حفظ و نشر آثار دفاع مقدس وزارت جهاد کشاورزی، چاپ اول.
- از خونین شهر تا خرمشهر (۱۳۷۳). تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، چاپ دوم.
- باقری، سیده الهام (۱۳۸۴). خرمشهر جاودانه، تهران، انتشارات به آفرین، جهان اندیشه، چاپ اول.
- بازشناسی جنبه‌های تجاوز و دفاع، مقالات ارائه شده به کنفرانس بین‌المللی تجاوز و دفاع (۱۳۸۸). نشر دبیرخانه کنفرانس بین‌المللی تجاوز و دفاع. تهران
- پوراحمد، احمد (۱۳۸۶). جغرافیای عملیات ماندگار دفاع مقدس، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، تهران.
- حسن‌بیگی، ابوالفضل، جلسه ستاد امور ایثارگران جهاد استان سمنان، مرداد ماه ۱۳۹۳ و مصاحبه مورخ ۵ مهر ۱۳۹۳.
- دادگستر، سید محمدرضا (۱۴۰۴). جستاری در باب نظریه ساختار فرصت سیاسی، ۳۰ فروردین.
- دری، محسن (۱۳۸۸). عملیات والفجر ۸ (مجموعه مقالات) سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز اسناد دفاع مقدس.
- دعایی، حمید (۱۳۹۴). اسطوره‌های ماندگار، نشر امینان.
- زنده باد جهاد، ده روایت از مدیران و پیشکسوتان جهاد سازندگی (۱۳۹۷). انتشارات مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران.
- سند شماره ۱۴۴/۳۰ وزارت جهاد سازندگی، ذخیره رایانه‌ای اسناد مهندسی جنگ بخش تشکیلات و مهندسی.
- طالب باغبانی، صادق (۱۳۹۵). حدیث عشق، اهواز، کردگار.
- عبداله زاده، محمد مهدی (۱۳۹۳). جهاد سازندگی دامغان در دفاع مقدس. نشر امینان.
- فراتی، عبدالوهاب (۱۳۷۹). رهیافت‌های نظری بر انقلاب اسلامی، انتشارات معارف.
- فیروزآبادی، حسن (۱۳۹۰). از جهاد تا جهاد، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- کاوشی، حسین (۱۳۸۵). جهاد سازندگی و جنگ، انتشارات دفاع.
- مصاحبه محمودزاده، نصرت اله، با ورشابی، مهدی، فرمانده قرارگاه مهندسی رزمی جنگ جهاد، ۱۳۹۹.

- مصاحبه محمودزاده، نصرت اله، با شم آبادی، محمد علی، یکی از فرماندهان مهندسی جنگ جهاد خراسان، ۱۳۹۹.
- ماهنامه جهاد (۱۳۶۳). سال چهارم، شماره ۶۶، نشر جهاد سازندگی.
- مجله جهاد. شهریور ۱۳۶۳. ص ۶۶.
- مجله جهاد (۱۳۶۴). شماره ۷۹.
- مرکز آرشیو و اسناد دفاع مقدس اداره کل امور ایثارگران وزارت جهاد کشاورزی.
- مشایخی، علی و حسینی، محمد رضا (۱۳۹۸). رسم جهاد، مجله راه، جلد سوم.
- مصاحبه با دلگرم، محمدعلی. آرشیو مجمع فرهنگی شهید بهشتی جهاد مرکز.
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۳). صحیفه نور (جلد ۷) (۱۳۷۳). نشر سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (طبع و نشر).
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸). صحیفه نور. جلد ۱۶. نشر مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- نشریه الکترونیکی، خبری، اداره کل ایثارگران جهاد، سال سوم، شماره ۳۰، اردیبهشت و مرداد ۱۳۹۹.
- نشریه الکترونیکی، شهریور ۱۴۰۰، سال چهارم، شماره ۴۲.
- نشریه پل، سال چهارم، شماره ۳۸، اسفند ۱۳۹۹ و فروردین ۱۴۰۰.
- نشریه پل، سال چهارم، شماره ۴۱، تیر و مرداد ۱۴۰۰.
- نیازی، یحیی (۱۳۹۷). مشارکت اجتماعی در جنگ تحمیلی، تهران، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
- وطنی، رضا (۱۳۹۴). سنگرزازان بی سنگر سمنان، تهران، نشر امینیان.
- هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۱). سازمان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی، ترجمه محسن، ثلاثی، انتشارات علم.